

Onderwerp Agenda voor Krimpbeleid Groningen 2015-2020

Steller Hiltje van der Wal

De leden van de raad van de gemeente Groningen
te
GRONINGEN

Telefoon 050-3678773

Bijlage(n) 1

Ons kenmerk 5527164

Datum 17-03-2016

Uw brief van

Uw kenmerk

Geachte heer, mevrouw,

Eind 2012 hebben we uw raad geïnformeerd over de samenwerking met de provincie Groningen, de drie krimpregio's in de provincie Groningen, het Ministerie van Binnenlandse Zaken en de gemeente Groningen. Dit samenwerkingsverband is bekrachtigd met het tekenen van de samenwerkingsovereenkomst 'Convenant Aanpak Krimp Groningen'. Met deze brief informeren we u over het resultaat en de plannen voor het vervolg.

Het doel van het convenant is goede samenwerking en wederzijdse versterking tussen de groei- en krimpgebieden in de provincie Groningen. Het besef dat stad en regio elkaar nodig hebben is de afgelopen jaren gegroeid. De verwachting is dat stad de komende jaren fors groeit qua bevolking. De werkgelegenheid in stad en regio houdt daarmee geen gelijke tred. De regio is steeds meer aangewezen op de stad voor werk, onderwijs en voorzieningen zoals winkels en zorg. Dagelijks reizen tienduizenden mensen heen en weer tussen Stad en Ommeland. Omdat ze in de stad werken maar in de regio willen wonen vanwege het aantrekkelijke woon- en leefklimaat. Maar ook andersom: Google zit in de Eemshaven maar medewerkers wonen in de stad om dagelijks gebruik te maken van alles wat de stad te bieden heeft. Het nieuwe ziekenhuis in Scheemda komt er niet zonder hulp van het UMCG. De energie en het voedsel die de stad consumeert komt voor een groot deel uit de regio. De stad heeft de regio hard nodig om duurzaam en energieneutraal te worden. De noodzaak van een gezamenlijke visie en aanpak hierop wordt door de aardbevingsproblematiek nog eens extra benadrukt.

De gemeente Groningen heeft in de afgelopen periode met name bijgedragen door kennis en ervaring in te brengen en te halen. Wat in de stad aan ervaring wordt opgedaan bij het gebiedsgericht werken kan worden ingebracht in de dorpskernen in de krimpregio's en omgekeerd. Er is veel bereikt en veel aandacht voor het onderwerp gegenereerd. Samen met de partners hebben we 'Gronings Gereedschap' ontwikkeld, een set van instrumenten om de particuliere woningvoorraad in de krimpgebieden op orde te brengen en te houden.

Kennisuitwisseling komt tot stand door bij elkaar in de keuken te kijken, tijdens Let's Gro organiseerden we verschillende excursies naar projecten in de Eemsdelta.

Veel burgerinitiatieven zijn ontwikkeld, waarvan Deel&Ulrum misschien het meest aansprekende voorbeeld is. Er wordt nagedacht hoe bijvoorbeeld de productie van graan tot brood verwerkt kan worden in de te restaureren bakkerij in Ulrum. Vervolgens kunnen de broden in de stad worden verkocht via bv. het wijkbedrijf Selwerd.

Eind 2015 hebben de partners de convenant periode geëvalueerd en een nieuwe agenda opgesteld voor de komende periode tot 2020. Dit is gebeurd mede aan de hand van het rapport 'Evaluatie Convenant Groningen op Koers' van bureau Public Result, dat in opdracht van de provincies Groningen, Limburg, Zeeland en het ministerie van BZK is opgesteld. De aanbevelingen uit dit rapport worden door de partners onderschreven.

De vijf aanbevelingen:

1. Zet een tandje bij: de problematiek is massaler dan gedacht en er moet zwaarder op worden ingezet. Alleen de 'neus van de kameel' is zichtbaar geworden....;
2. Verbreed de focus: naast de bevolkingsdaling hebben de drie decentralisaties (jeugdzorg, participatiewet en AWBZ) en de aardbevingsproblematiek een stevige impact op het gebied. Hier is een integratieslag noodzakelijk en gewenst;
3. Betrek andere sectoren er intensiever bij: de aandacht voor bijvoorbeeld het wonen is groot, maar die voor de economische structuurversterking is achtergebleven;
4. Geef de factor 'vertrouwen' extra aandacht
5. Zet in op maatwerkoplossingen, alsmede op nauwe samenwerking met het Rijk

Op basis van o.a. deze evaluatie en aanbevelingen is door de partners een agenda voor de komende vijf jaar opgesteld waarbij behoud en verbetering van de leefbaarheid van de krimpgebieden voorop staat. De thema's wonen, arbeidsmarkt, regionale economie, onderwijs en zorg zijn nog steeds actueel. Daarnaast is kennisdeling en kennisuitwisseling een belangrijk aandachtspunt de komende jaren. Daar gaat het rijk de komende periode haar rol spelen, zij stelt een kleine subsidie beschikbaar voor kennisontwikkeling en kennisdelen. De provincie Groningen heeft aangeboden om de opgedane kennis, ervaring, ideeën en uitvoering in te zetten voor de opgave in nieuwe krimpgebieden die binnen afzienbare tijd op meerdere plekken in Nederland ontstaat.

In de vorm van Krimplabs werken we op praktische schaal aan opgaves, soms 1 op 1 tussen partners. Op grotere schaal wil de provincie de ervaring van de Kennis cafés van het Kenniscentrum Krimp Noord Nederland uitbouwen tot een Transformatie-academie een plek waar kennisontwikkeling en handelingsperspectief gelijk op gaan.

In de bijgevoegde agenda vindt u naast een uitgebreide evaluatie ook de agenda voor de komende jaren. De doelen, knelpunten, rollen en actiepunten voor de samenwerkende partijen zijn beschreven en zullen verder worden uitgewerkt.

Vertrouwen bij bewoners is een belangrijk aandachtspunt, door aan te sluiten bij de vragen en initiatieven willen we zorgen dat betrokken bewoners weer vertrouwen in de toekomst van de leefomgeving krijgen en de sociale cohesie in de gebieden ten goede komt.

We maken afspraken met de partners om projectmatig met bewoners en bedrijfsleven samen te werken. Bijvoorbeeld op het gebied van de duurzame energie transitie en de

voedselvoorziening hebben stad en regio en directe relatie. Een tweetal projecten worden nu voorbereid om regionaal opgepakt te gaan worden. In het kader van ons Europees project Intensss PA samen met de RUG wordt een regionaal 'livinglab' opgezet. Op kleine schaal kijken we met bewoners en bedrijven hoe er meer duurzame energie toegepast kan worden. Het doel is goede voorbeelden te ontwikkelen om de ervaring daarna op grotere schaal toe te kunnen passen.

Een ander project is het ontwikkelen van een voedselregio, meer lokaal voedsel regionaal afzetten, waarbij de verwerking van de producten ook in de regio wordt gedaan. Als stad doen we dat binnen het Interreg project Reframe in het Westerkwartier. Samen met de convenant partners kijken we naar toepassingsmogelijkheden bv. in Oost Groningen. Bij beide voorbeelden zijn duurzaamheid en werkgelegenheid belangrijke doelen.

In de bijlage vindt u de agenda Krimpbeleid Provincie. Wij vertrouwen er op u hiermee voldoende te hebben geïnformeerd.

Met vriendelijke groet,
burgemeester en wethouders van Groningen,

de burgemeester,
Peter den Oudsten

de secretaris,
Peter Teesink

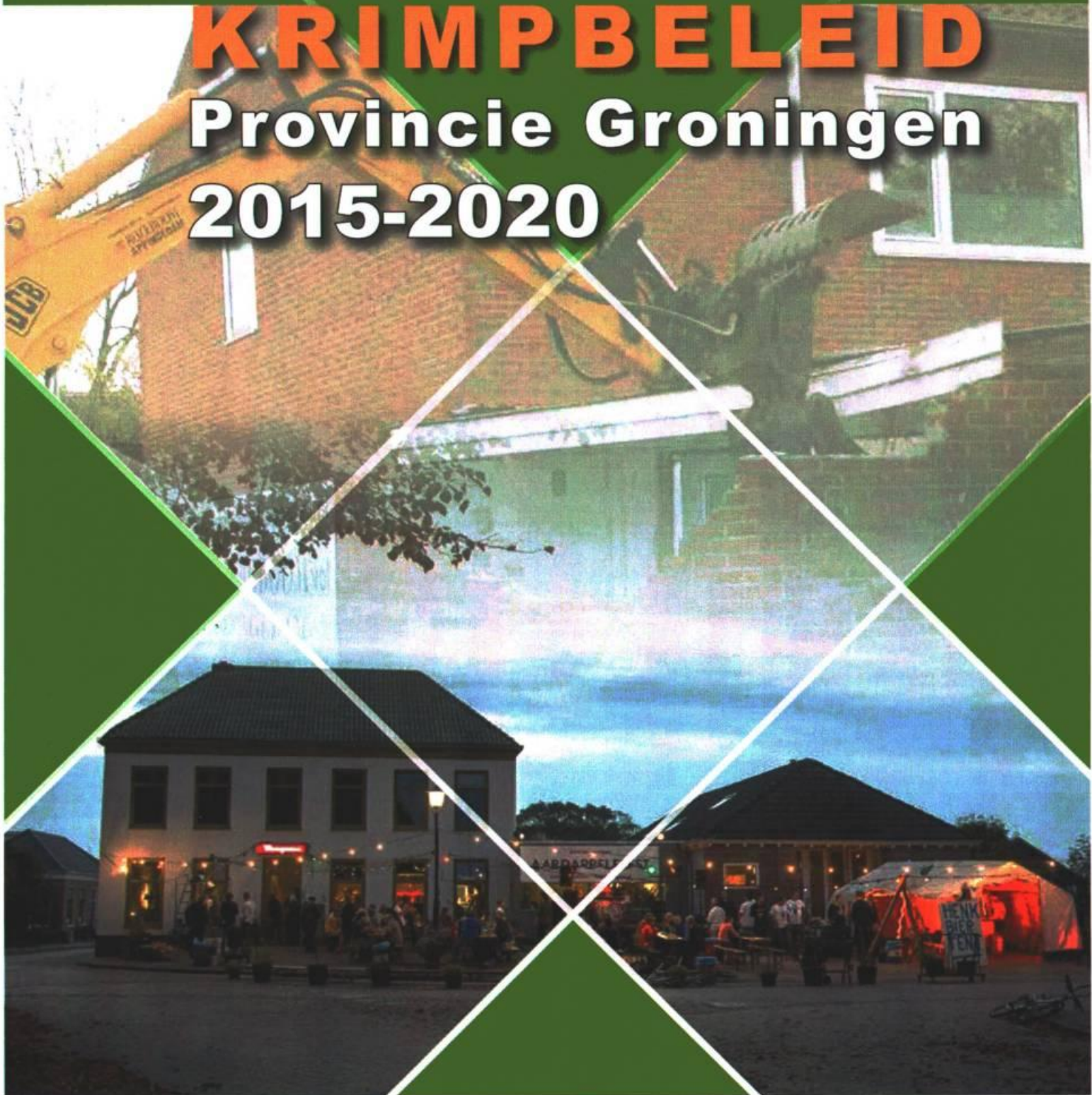
provincie
 groningen

Agenda

KRIMPBELEID

Provincie Groningen

2015-2020

Agenda krimpbeleid Provincie Groningen 2015-2020

Krimp in Groningen,
van regionale opgave naar nationale proeftuin

Provincie Groningen
december 2015

Inhoud

1. Krimpbeleid Provincie Groningen: samen doorpakken en verbreden	5
1.1 Vijf jaar werken aan krimp.....	5
1.2 Naar een krimpagenda voor de komende jaren.....	6
1.3 Opbouw van de agenda.....	7
2. Een terugblik: de oogst van vijf jaar werken aan krimp	8
2.1 Evaluaties van Gronings krimpbeleid.....	8
Team Midterm Review Bevolkingsdaling.....	8
Evaluatie Convenant Groningen op Koers.....	8
Rapport Noordelijke Rekenkamer 'het krimpbeleid van de provincie Groningen'.....	9
2.2 Bezinning, herziening en nieuwe energie.....	9
3. De krimpagenda voor 2015-2020: de blik vooruit	10
3.1 Een agenda 'van onderop'.....	10
3.2 Wonen en voorzieningen.....	10
Over krimp en aardbevingen.....	11
Resultaten boeken: de hoe-vraag.....	11
3.3 Overheidsparticipatie.....	14
Van burgerparticipatie naar overheidsparticipatie.....	14
Omgaan met dwarsdenkers.....	14
3.4 Regionale economische vitaliteit.....	15
Verbreding naar economische vitaliteit.....	15
Grensoverschrijdende arbeidsmarkt.....	15
Stad en ommeland koppelen.....	16
3.5 Naar een nieuw zorglandschap.....	19
4. Leren van Groningen	21
4.1 Naar een nieuw evenwicht.....	21
4.2 Anders kijken naar krimp.....	21
4.3 Leren, verdienen en ondersteunen.....	21
4.4 Ontwikkeling van nieuwe instrumenten.....	22
Krimplabs.....	22
Transformatie-academie.....	22
Facilitaire bedrijven.....	22
Transformatie & Innovatiefonds.....	22
4.5 Tot besluit: wat vragen we van onszelf, onze partners en het Rijk?.....	22
Wat vragen we van onszelf?.....	22
Wat bieden we onze partners en vragen we van hen?.....	23
Wat bieden we het Rijk en vragen we van haar?.....	23

Krimpbeleid provincie Groningen: samen doorpakken en verbreden

1.1 Vijf jaar werken aan krimp

Nederland kent negen krimpregio's, waarvan drie in de provincie Groningen: De Marne, Eemsdelta en Oost-Groningen. De gevolgen van de bevolkingsdaling worden hier het eerst en het meest duidelijk merkbaar. De leefbaarheid in brede zin staat in deze regio's onder druk. Het is een ontwikkeling waar iedereen in ons land op kortere of langere termijn mee te maken krijgt. De krimpregio's fungeren daarmee als een belangrijk 'voorportaal' voor de rest van Nederland.

De daling van de bevolking was voor de provincie Groningen al enkele jaren geleden reden om in actie te komen. Samen met partners in de drie krimpregio's is onderzocht hoe deze ontwikkeling het beste kan worden begeleid. Dit leidde in december 2010 tot het Provinciaal Actieplan Bevolkingsdaling 2010-2013. De resultaten van deze inspanning zijn beschreven in de nota 'Ruimte voor Daadkracht' (juli 2013). Conclusie: er is veel bereikt, maar we zijn er nog niet. Op een aantal terreinen is juist intensivering van de aandacht noodzakelijk. Ook moet er nog beter worden samengewerkt, moet de slag naar de uitvoering worden gemaakt en moet van burgers meer gevraagd worden.

Nu, twee jaar later, staan we opnieuw op een kruispunt van wegen: hoe gaan we verder met het krimpbeleid voor Groningen? Daar komt bij dat de aardbevingen in dit gebied voor een urgente, nieuwe dimensie van de aanpak van de problematiek zorgen. Tegelijkertijd zien we kansen om de relatie tussen "Stad" en Ommeland te intensiveren. Niet alleen economisch (de stad als 'motor'), maar ook bijvoorbeeld in termen van kennisontwikkeling en -deling (lab functie). De drie krimpregio's, de stad Groningen en de provincie actualiseren daarom hun gezamenlijke opgave en geven deze opnieuw vorm in een agenda voor de komende jaren. We bouwen daarbij nadrukkelijk voort op wat al is bereikt.

We beginnen deze agenda namelijk niet bij nul. Door de hele provincie Groningen wordt al geruime tijd hard gewerkt om het beleid rondom bevolkingsdaling handen en voeten te geven. Beleid dat op een compleet andere manier vorm krijgt en daardoor nieuwe energie geeft. Naast de overheden (gemeenten en provincie) zijn vele (maatschappelijke) partijen en organisaties hierbij betrokken. Groningen pakt aan en de oogst is indrukwekkend: meer dan 100 projecten zijn inmiddels in uitvoering, op allerlei gebied: wonen, zorg, onderwijs, economie. Groningen vervult daarbij de rol van 'voorbeeldregio' voor andere gebieden in Nederland die te maken hebben of krijgen met bevolkingsdaling. Denk in eerste instantie aan de andere gemeenten in onze provincie en de krimpregio's in de provincies Zeeland, Limburg, Fryslân en Gelderland. Daarnaast gaat het om de 'anticipeergebieden' (de gebieden waar de krimp aanstaande is), maar ook om de rest van Nederland.

Nogmaals: uiteindelijk krijgt een groot deel van ons land met de gevolgen van krimp te maken. Krimp is daarmee geen 'regionaal vraagstuk' meer, maar een landelijke transformatie-opgave die de komende decennia in belangrijke mate de maatschappelijke en politieke agenda bepaalt.

In onze regio's werken we nu al aan oplossingen die later ook elders in Nederland nodig zijn. We hebben bijvoorbeeld gemerkt dat de gevolgen van de transities in het sociale domein in onze krimpregio's extra hard aankomen. Wij moeten daarom nieuwe oplossingen vinden en wel nú, wachten is geen optie. De kennis die we op deze en andere punten opdoen, stellen we graag nationaal ter beschikking. Groningers zijn van nature bescheiden, maar op dit punt durven we te zeggen: we hebben veel te bieden! De ervaringen die in Groningen de afgelopen tijd zijn opgedaan, worden nu al met grote belangstelling gevolgd. Daar gaan we de komende tijd mee door. Groningen als proeftuin voor Nederland. De uitnodiging staat: kom met en van ons leren.

De invloed van krimp: alom aanwezig

De daling van de bevolking raakt de Groningse samenleving op allerlei gebied. Het is een ontwikkeling die al drie decennia gaande is en de komende jaren versneld doorzet. De omvang van de bevolking daalt, evenals het aantal huishoudens. Daarnaast is sprake van ontgroening en vergrijzing: minder jongeren, meer ouderen. Het gevolg is dat de sociaaleconomische positie van krimpgebieden onder druk komt te staan. Voorzieningen kampen met teruglopende aantallen gebruikers en draagvlak, wat weer invloed heeft op de leefbaarheid.

Dit vraagt om een gezamenlijke aanpak van bewoners, gemeenten, maatschappelijke organisaties en het Rijk – met de provincie in een

faciliterende rol. Deze aanpak krijgt in Groningen inmiddels volop vorm. Bijvoorbeeld in de regionale Woon- en Leefbaarheidsplannen die voor de drie Groningse krimpregio's zijn opgesteld. Daarnaast zijn meer overkoepelende nota's en actieprogramma's opgesteld, zoals voor de economie, verduurzaming en mobiliteit. Met tal van projecten en pilots wordt hier concreet invulling aan gegeven, waarna ervaringen worden gedeeld en 'opgeschaald' binnen de provincie – en inmiddels ook daarbuiten. Maatwerk is steeds noodzakelijk, omdat ook binnen en tussen krimpregio's verschillen bestaan. Zo is bijvoorbeeld in de Eemsdelta wel sprake van economische dynamiek, waar deze in Oost-Groningen veel minder aanwezig is.

1.2 Naar een krimpagenda voor de komende jaren

De actualisatie en aanscherping van het krimpbeleid van de provincie Groningen voor de komende jaren gebeurt in overleg met de drie krimpregio's binnen de provincie en de gemeente Groningen. We hebben de vorm gekozen van een 'agenda voor krimpbeleid', die nu voor ligt en richting geeft aan ons beleid in de komende jaren. In de stad en de drie regio's hebben we hiervoor de ingrediënten opgehaald. Die ingrediënten verschillen enorm per regio en geven dan ook gelijk aan dat maatwerk van essentieel belang is.

Deze agenda gebruiken wij ook voor het maken van nieuwe afspraken met het Rijk over de samenwerking in de komende tijd. Hoe gaan Den Haag en de krimpregio's de komende periode samen optrekken?

De krimpagenda wordt in eerste instantie gebruikt om binnen de provincie Groningen tot een gedragen visie te komen, inclusief een uitwerking met concrete doelen, acties en resultaten. Deze wordt onderdeel van het leefbaarheidsprogramma dat Gedeputeerde Staten van Groningen vaststellen in het voorjaar van 2016. Met deze krimpagenda in de hand wordt het overleg met het Rijk gestart: wat kan het Rijk betekenen voor Groningen en haar inwoners en wat kunnen wij betekenen voor het Rijk, als partners en in nauwe wisselwerking?

De feitelijke doelgroep voor deze agenda en de maatregelen die we daarin voorstellen is echter veel breder. We willen iedereen bereiken die met krimpbeleid bezig is c.q. daarmee aan de slag gaat. Het begeleiden van de gevolgen van krimp is echt iets heel anders dan het vormgeven aan en plannen van groei. Niemand heeft op dit gebied de wijsheid in pacht, de kunst is om te leren van elkaar en zo gezamenlijk verder te komen. Fouten maken mag! Daarbij helpt het wanneer niet steeds het wiel opnieuw hoeft te worden uitgevonden.

Deze krimpagenda gaat in op twee belangrijke uitdagingen:

- **intensiveren, versnellen en aanscherpen van de koers.**

Hoewel er veel bereikt is in de afgelopen periode, is er sprake van een blijvende en groeiende urgentie rond de aanpak van de gevolgen van bevolkingsdaling. Het moment is daar om een verdere focus aan te brengen. Inmiddels hebben alle gemeenten in onze provincie (met uitzondering van de stad Groningen) te maken met een daling van de bevolkingsaantallen. We zetten hier blijvend op in: doorpakken dus en accentverschillen maken waar het moet c.q. gevraagd wordt. Krimp is een landelijk probleem waar we in onze regio's het meest last van hebben. Dus moeten we juist in de regio aan oplossingen werken. Dat kan. We kunnen en willen ze daar bedenken en uitvoeren. Maar we kunnen dat niet alleen: we hebben hulp en middelen nodig van het Rijk.

- **het verbreden en verbinden naar Nederland als geheel.**

Bij krimp zijn de transformatie-vraagstukken eerder en scherper in beeld en wordt er sneller naar oplossingen toegewerkt (waar dat mogelijk is) De komende decennia krijgt nagenoeg heel Nederland te maken met een andere bevolkingsomvang en -samenstelling. Afgezien daarvan spelen er nu al transformatievraagstukken op een groot aantal domeinen – los van de krimp – die vragen om nieuwe antwoorden. Nederland is op weg naar een nieuw evenwicht. Denk aan het onderwijs en wonen, maar ook aan de decentralisaties in het sociale domein. Daarbij lopen we tegen meerdere zware problemen aan, waar echt niet direct oplossingen voor zijn. Onze ervaringen in de krimpregio's kunnen echter helpen deze nationale vraagstukken beter en slimmer aan te pakken.

1.3 Opbouw van de agenda

De krimpagenda voor Groningen 2015-2020 is als volgt opgebouwd. We blikken eerst kort terug op wat er de afgelopen jaren is bereikt, mede aan de hand van een aantal evaluaties die hiervoor zijn verricht. Vervolgens maken we een aanzet voor de periode die voor ons ligt: hoe geven we het krimpbeleid verder vorm? De aandacht voor bepaalde thema's wordt daarbij voortgezet, andere onderwerpen zijn nieuw. Dit is aangevuld met een overzicht van de gewenste acties voor de komende periode: wat gaan we ondernemen, wat doen we zelf en waar hebben we anderen voor nodig (inclusief het Rijk) en wat zijn de gewenste resultaten? In het laatste hoofdstuk geven we de nieuwe manier aan om naar krimp te kijken: niet als een regionaal probleem sec, maar als een combinatie van vraagstukken die overal in Nederland spelen maar juist in krimpgebieden extra hard neerslaan. Daarmee zijn de krimpregio's – Groningen inclusief – de proeftuinen voor de transformatie van Nederland.

Een terugblik: de oogst van vijf jaar werken aan krimp

2.1 Evaluaties van Gronings krimpbeleid

Het Groningse krimpbeleid is het afgelopen jaar drie keer onder de loep genomen. Hieronder de belangrijkste conclusies.

Team Midterm Review Bevolkingsdaling

Allereerst verscheen in oktober 2014 de rapportage van het Team Midterm Review Bevolkingsdaling (TMR). Dit team, bestaande uit vier externe deskundigen, maakte in opdracht van minister Blok een ronde langs de krimp- en anticipeergebieden van Nederland. De observaties zijn gebundeld in de rapportage 'Grenzen aan de Krimp'. Het team heeft geen specifieke aanbevelingen opgesteld voor Groningen, maar komt tot algemene inzichten voor een aantal thema's. Belangrijke algemene aanbeveling aan het adres van de minister is dat "een beleidsintensivering en versterkte inzet vanuit het Interbestuurlijk Actieplan Bevolkingsdaling nodig is, omdat de huishoudensdaling, vaak gecombineerd met andere problematiek, de urgentie en de zwaarte van opgaven vergroot". Het is een conclusie die we in Groningen onderschrijven: hoewel de eerste resultaten van het krimpbeleid zichtbaar zijn én inspireren (!), is het veel te vroeg om te denken dat we er nu al zijn. Sterker nog: de inzet moet juist verstevigd worden om van Groningen een duurzaam en toekomstbestendig leefgebied te maken. De urgentie is alleen nog maar gegroeid nu in alle Groningse gemeenten (met uitzondering van de gemeente Groningen) de bevolking daalt. (CBS Bevolkingsstatistiek)

Een andere belangrijke aanbeveling van het team heeft betrekking op de manier waarop beleidsmatig met krimp wordt omgegaan: "De provincies met krimpgebieden zouden partners moeten zijn in het vervolg van het Interbestuurlijk Actieplan Bevolkingsdaling." Ook deze aanbeveling kunnen wij

onderschrijven. Daar is deze provinciale agenda ook voor bedoeld, zoals we al aangaven in de inleiding: het samen met het Rijk verder vormgeven van het krimpbeleid. Over en weer hebben we elkaar het nodige te bieden.

Het team laat zien dat krimp op een veelheid van maatschappelijke terreinen invloed heeft. Drie belangrijke pijlers worden onderscheiden: wonen, voorzieningen (waaronder zorg) en economische vitaliteit en arbeidsmarkt. Het zijn pijlers die onderling nauw samenhangen en elkaar ook beïnvloeden. Dat maakt het werken aan krimpbeleid complex maar tegelijkertijd inspirerend: we moeten over sectorgrenzen heen denken, creatief en 'out of the box'.

Meer specifieke aanbevelingen van het team hebben onder meer betrekking op het verstevigen van de band met de woningcorporaties, het vergroten van de aandacht voor regionaal economisch beleid en een zwaardere inzet op de aanpak van de particuliere woningvoorraad. Op dat laatste thema werd het team onlangs in Groningen op haar wenken bediend, met het Experimentenjaar Particuliere Woningvoorraad. Dit mondde begin 2015 uit in de presentatie van het 'Gronings Gereedschap', een handreiking over hoe er met de verkleining en verbetering van de voorraad particuliere woningen in krimpgebieden kan worden omgegaan.

Evaluatie Convenant Groningen op Koers

Een tweede belangrijke evaluatie nam wel specifiek de Groningse aanpak en situatie onder de loep. Het rapport 'Evaluatie Convenant Groningen op Koers' uit januari 2015 werd opgesteld door bureau Public Result, in opdracht van de provincies Groningen, Limburg, Zeeland en het Ministerie van BZK. Conclusie hieruit, twee jaar na het zetten van de handtekeningen onder het convenant: er zijn veel acties in gang gezet, maar in de uitkomsten voor het gebied zijn nog niet veel veranderingen te zien.

De onderzoekers komen tot vijf aanbevelingen:

1. zet een tandje bij: de problematiek is massaler dan gedacht en er moet zwaarder op worden ingezet. Alleen de 'neus van de kameel' is zichtbaar geworden: hoe groot zijn de bulten die erachter zitten;
2. verbreed de focus: naast de bevolkingsdaling hebben de drie decentralisaties (jeugdzorg, participatiewet en AWBZ) en de aardbevingsproblematiek een stevige impact op het gebied. Hier is een integratieslag noodzakelijk en gewenst;
3. betrek andere sectoren er intensiever bij: de aandacht voor bijvoorbeeld het wonen is groot, maar die voor de economische structuurversterking is achtergebleven;
4. geef de factor 'vertrouwen' extra aandacht;
5. zet in op maatwerkoplossingen, alsmede op een nauwe samenwerking met het Rijk.

Ook deze aanbevelingen onderschrijven wij, met de opmerking dat er op het gebied van economie wel degelijk reeds de nodige initiatieven zijn ontplooid in de afgelopen tijd. Deze kunnen echter nadrukkelijker met de rest van het krimp dossier worden verbonden.

Rapport Noordelijke Rekenkamer 'Het krimpbeleid van de provincie Groningen'

Tenslotte is recentelijk gepresenteerd het rapport van de Noordelijke Rekenkamer 'Het krimpbeleid van de provincie Groningen'. Wij beschouwen dit onderzoek inclusief de diverse conclusies en aanbevelingen als een ondersteuning van het door ons gevoerde bevolkingsdalingsbeleid, dat wij dus ook met behulp van deze aanbevelingen verder zullen aanscherpen.

2.2 Bezinning, herziening en nieuwe energie

Ook in de landelijke politiek heeft het krimpbeleid de afgelopen tijd in de schijnwerpers gestaan. Zowel in de Tweede Kamer als de Eerste Kamer zijn in 2014 voorstellen ingediend (respectievelijk de Initiatiefnota De Vries en de motie Barth) over de rol van het Rijk bij het krimpbeleid. De minister van BZK heeft hierop gereageerd, waarbij met name de reactie op de motie Barth zeer 'ontwikkelingsgericht' was – wij juichen dit toe. Zo geeft de minister aan in een brief aan de Eerste Kamer dat het kabinet de grote opgave voor de krimpgebieden erkent en inziet welke krachtsinspanning dit vraagt van overheden, bewoners en maatschappelijke organisaties. Bij de brief is de Samenwerkingsagenda gevoegd, die echter nog niet in samenspraak met de krimpregio's is opgesteld. Wij hebben ervoor gepleit om deze agenda gezamenlijk met het Rijk op te stellen, met het TMR-rapport als basis.

In het Gronings collegeprogramma 'Vol vertrouwen' wordt veel aandacht besteed aan leefbaarheid en krimp. "Samen met gemeenten, bedrijfsleven, woningcorporaties en anderen gaan we kijken hoe we kunnen investeren in de kleine kernen, de voorzieningen en de regionale economie", zo geeft het nieuwe college van Gedeputeerde Staten aan. Met de inzet van het fonds leefbaarheid wordt de komende jaren volop geïnvesteerd in initiatieven die het voorzieningenniveau in Groningen op peil houden. Dit uiteraard in samenhang en verbinding met de uitvoering van andere programma's op het gebied van energie, duurzaamheid, arbeidsmarkt etc. en het meerjarenprogramma Nationaal Coördinator Groningen (NCG). Het is tegen deze politieke achtergrond en in nauwe afstemming en samenhang dat de agenda voor het krimpbeleid 2015-2020 gestalte krijgt.

3 De krimpagenda voor 2015-2020: de blik vooruit

3.1 Een agenda 'van onderop'

Deze agenda voor de komende jaren is tot stand gekomen in en door het gebied zelf. De provincie Groningen, de drie krimpregio's (De Marne, Eemsdelta en Oost-Groningen) en de stad Groningen hebben samen met maatschappelijke organisaties en andere partijen (zoals bijvoorbeeld het Nationaal Netwerk Bevolkingsdaling) onderzocht en geformuleerd waar het de komende jaren heen moet met het krimpbeleid. Zij deden dit op basis van de uitdagingen zoals die nu gevoeld worden. Daarmee is deze agenda nadrukkelijk géén alomvattende en overkoepelende beleidsnotitie. Er wordt immers vanuit reguliere beleidsvelden voortdurend samen gewerkt aan een goede integrale aanpak van de gevolgen van bevolkingsdaling.

Twee goede voorbeelden van die verbinding zijn het Akkoord van Westerlee betreffende de arbeidsmarktproblematiek in Oost-Groningen en de Agenda voor de Veenkoloniën. De Commissie van Zijl richt zich op de werkgelegenheid in Oost-Groningen. Eén van de opdrachten is de afbouw van de werkvoorzieningschappen naar nieuwe werkgelegenheid. Het Akkoord van Westerlee tussen de betrokken partijen vormt hiervoor de basis.

De provincie blijft voortdurend in gesprek met haar partners over de voortgang van de agenda. Waar nodig worden punten aangescherpt, afhankelijk van actuele ontwikkelingen en voortschrijdend inzicht.

Vier vragen stonden centraal bij het formuleren van de agenda:

- waar koersen we op?
- welk resultaat willen we bereiken?
- wat is daarvoor nodig?
- en wie heeft welke rol?

Per agendapunt geven we een voorbeeld uit de huidige Groningse praktijk ('dit werkt al goed'), alsmede de concrete actiepunten voor de komende periode. Het gaat om de thema's wonen en voorzieningen (inclusief de aardbevingsproblematiek), overheidsparticipatie, regionale economische vitaliteit en een nieuw zorglandschap.

Het is nu van belang met deze actiepunten aan de slag te gaan, gaandeweg zullen zich meer pilots ontwikkelen en de goede en minder goede ervaringen leiden dan tot succesvolle werkwijzen en vruchtbare samenwerkingen.

3.2 Wonen en voorzieningen

De regionale Woon- en Leefbaarheidsplannen (WLP'en) hebben duidelijk op het netvlies gebracht waar de komende jaren de investeringen op gericht moeten worden. Bij wonen gaat het om het verkleinen, verbeteren, verduurzamen en levensloopbestendig maken van de woningvoorraad.

Bijzondere aandacht blijft de particuliere woningvoorraad houden. Het is een gigantisch probleem; in onze provincie gaat het alleen al om ruim 13.000 woningen die in een tijdsbestek van 25 jaar dreigen leeg te komen staan. Dit vraagt om veel verschillende acties van meerdere partijen. Dit is een opgave die particuliere eigenaren niet alleen kunnen oplossen.

Ook de sociale voorraad, waar de afgelopen jaren al veel is bereikt, blijft belangrijk. De vraag naar betaalbare en passende woningen verandert kwalitatief als gevolg van ondermeer de veranderende bevolkingssamenstelling. Gemeenten maken hierover met de woningcorporaties en de huurders prestatieafspraken, op basis van de vernieuwde Woningwet en de lokale woonvisies. Ook zijn de woningcorporaties nauw betrokken bij het woningbouwbeleid in de Woon- en Leefbaarheidsplannen.

Bij de voorzieningen zijn concentreren, verbeteren en bereikbaar houden (of maken) de centrale issues, mede gelet op de groeiende groep ouderen die langer thuis moeten blijven wonen. Ook als het gaat om maatschappelijk vastgoed ontstaat een steeds groter wordend probleem. Belangrijk is om gerichte investeringen te doen in zowel grotere als kleinere kernen. Deze opgave komt in de verschillende Woon- en Leefbaarheidsplannen concreet in uitvoeringsplannen naar voren.

De detailhandel vraagt in dit verband om specifieke aandacht, vaak in combinatie met het compacter maken van winkelgebieden. Ondernemers moeten leren meedenken en leren ondernemen in deze verandering, die de eigen winkel overstijgt (dit wordt nader uitgewerkt bij het thema regionale economische vitaliteit).

Verder is voor de leefbaarheid de grootschalige invoering van breedband-internet (met name in 'witte' gebieden) essentieel.

Op het gebied van onderwijs zien we een groeiende noodzaak tot samenwerking, samenvoeging en investeringen in nieuwe disciplines en kwaliteit.

Tenslotte zijn er belangrijke dwarsverbanden naar de zorg, zoals rond het langer zelfstandig wonen van ouderen en de vraagstukken die hieruit voortvloeien (levensloop bestendig maken van woningen, woonomgeving en integrale zorgvoorzieningsstructuur). Maar ook verbindingen op het gebied van energie, duurzaamheid, Retail etc.

Het gaat hier in alle gevallen om mega-opgaven, waarvan de uitvoering voortdurend nieuwe vragen oproept. Dat vraagt om een intensivering en actualisatie van de inzet van de Woon- en Leefbaarheidsplannen. De afspraken die daarin staan worden met kracht verder uitgevoerd en waar mogelijk moeten de programma's vanuit NCG hieraan gekoppeld worden. De gevraagde ondersteuning van het Rijk voor de centrum(her)ontwikkelingen gaat om meer handelingsperspectieven, goed werkende aanpakken, meer kennisdeling en meer geld. Binnen deze algemene lijn worden de volgende accenten geplaatst:

Over krimp en aardbevingen

De opgaven rond bevolkingsdaling kunnen en mogen niet los worden gezien van het aardbevingsdossier. De invloed van de bevingen op de leefbaarheid is onmiskenbaar groot. Er komt terecht geld beschikbaar voor versterking en verkleining van de woningvoorraad. Dat geldt ook voor de concentratie van voorzieningen. Alle reden derhalve om de WLP-aanpak te koppelen aan de aanpak van de versterking van woningen, gebouwen met voorzieningen zoals scholen, (woon)zorgcentra, winkels en erfgoed.

Bij de versterking van gebouwen zal ook het toekomstperspectief uit het Woon- en Leefbaarheidplan meegewogen worden: kunnen scholen al samenvoegen? Ligt deze winkel in het toekomstig centrumgebied? Naast een fysieke versterkingsopgave zien de partijen in de krimpgebieden hier een sociale versterkingsopgave en een opgave van ruimtelijke kwaliteitsverbetering.

Resultaten boeken: de hoe-vraag

De manier van werken die we bij de Woon- en Leefbaarheidsplannen hebben ontwikkeld – samenwerking met bewoners en maatschappelijke organisaties – rollen we verder uit. Principes als 'denk groot, begin klein' en 'houd het praktisch' zijn van toepassing op alle terreinen waarop we de komende tijd aan het werk gaan. Ze zijn typerend voor de Groningse mentaliteit van 'nait soezen moar down': vooral samen werken aan de collectieve opgaven die we voor ons zien. Op basis van heldere rolverdelingen en concrete afspraken.

Er zijn op dit thema diverse voorbeelden uit de praktijk, de een al succesvoller dan de ander. Zo toont de aanpak van de centra van Appingedam, Delfzijl en Winschoten dat het verkleinen van de (winkel-)centra een complexe opgave is. De aanvankelijke inschattingen zijn vaak te optimistisch, intensivering van de inzet is nodig om de echt benodigde acties uit te voeren. Een voorbeeld van aandacht voor kleine kernen is de succesvolle versterking van de dorpskernen zoals bijvoorbeeld in Musselkanaal, Wedde en Bellingwolde.

De drie specifieke actiepunten voor wonen en voorzieningen in de komende periode hebben betrekking op de particuliere woningvoorraad, meer regelluwe/-vrije ruimte en een samenwerking tussen stad en ommeland op het gebied van onderwijs.

Particuliere woningvoorraad

Waar zetten wij concreet op in en wat willen wij bereiken?

Aanpak particuliere woningvoorraad: het verkleinen, verbeteren, verduurzamen en levensloopbestendig maken van de (particuliere) woningvoorraad.

Wat zijn knelpunten?

Onvoldoende financiële middelen
Onvoldoende landelijk gedeeld urgentiebesef en draagvlak.

Wat doen wij zelf?

Continuering ontwikkeling van het Gronings Gereedschap. Wij zetten in op het formeren van de Coalitie en het vullen van een Transitiefonds.
Actieve rol van gemeenten blijven stimuleren bij de aanpak van de particuliere woningvoorraad en meer inzet op complementaire woonmilieus stad en ommeland

Welke (regionale) partijen zijn betrokken?

Coalitiepartijen (Coalitie Particuliere Woningvoorraad in opbouw): NVM, Bouwend Nederland Noord, Rabobanken Groningen, Groningse woningcorporaties, BNG, Kadaster, SVN, ministeries van BZK en I&M, NAM, stuurgroepen RWLP, provincie.

Gezamenlijke actiepunten (input voor samenwerkingsagenda met het Rijk)

Alleen met onze regionale partners kunnen we niet de massa ontwikkelen om het proces van leegstand en verpaupering te keren. Wij vragen van het Rijk of zij zich samen met ons, de gemeenten, de banken en anderen wil inzetten voor het opzetten van een fonds. Wij vragen om actief mee te denken en ontwikkelen, maar uiteraard ook om een financiële bijdrage.

Actief bijdragen aan het opstellen van een aanpak over onderhoudscontracten na herstel van de woningen.

Het doel hiervan is om zowel de vastgoedwaarde als de omgevingswaarde op langere termijn te behouden en het stimuleren van lokale werkgelegenheid.

BZK en I&M

Regelvrije/-luwe ruimte

Waar zetten wij concreet op in en wat willen wij bereiken?

Een regelvrije/-luwe ruimte waarin kernthema's als erfgoed en ruimte en krimp samenkomen. Erfgoed is van onschatbare waarde voor de identiteit en ervaren leefbaarheid van een gebied.

Om in krimpgebieden voor beschermde panden (monumenten) en gebieden (stads- en dorpsgezichten) en andere leegstaand maatschappelijk vastgoed een toekomstperspectief te bieden, zijn vernieuwende en onorthodoxe visies, aanpakken en resultaten nodig.

De Hoofdweg Bellingwolde, herbestemming erfgoed Bad Nieuweschans en het Ecodorp Ter Apel kunnen dienen als concrete pilotprojecten voor het realiseren van een methode waarin kennisdeling, herbestemming en behoud van cultureel erfgoed onderdeel zijn. Het kan hierbij gaan om het her- of doorbestemmen en het toekomstbestendig maken van gebouwd erfgoed. Hierbij is het van belang uit te gaan van de kracht en energie van het cultuurlandschap en de inwoners.

Wat zijn knelpunten?

Specifieke wet- en regelgeving, beperkende contingenten, beperkingen bedrijvigheid in bebouwde kom: er zijn teveel beperkingen die een echte oplossing mogelijk dan wel haalbaar maken. Verloedering is het gevolg. Kennis en ervaring rond behoud en herbestemming van cultureel erfgoed ontbreekt bij de meeste gemeenten.

Wat doen wij zelf?

Kennisdeling, bijvoorbeeld met Onderdendam (dorpsvisie 2.0) en Warffum

Welke regionale partijen zijn betrokken?

Ondernemers, lokale overheden, corporaties (soms), erfgoedinstanties.

(vervolg *Regelvrijel-luwe ruimte*)

Gezamenlijke actiepunten (input voor samenwerkingsagenda met het Rijk)

Ondersteuning met kennis, procesgeld en pilotstatus in zoektocht naar een nieuwe aanpak en naar de kansen in de wet- en regelgeving.

Betere verdeling onderwijs over Stad en Ommeland

Waar zetten wij concreet op in en wat willen wij bereiken?

Op zoek naar een betere verdeling onderwijs over Stad en Ommeland onderzoeken we in diverse pilots in De Marne en Eemdelta uitwisselingsmogelijkheden en les/leer arrangementen tussen bijvoorbeeld VWO-scholen in stad (veel jonge docenten) en ommeland (afnemend aantal vooral oudere docenten). Ook onderzoeken we de mogelijke opzet van praktijkscholen voor stad en ommeland.

Wat zijn knelpunten?

Onvoldoende afstemming van het onderwijsaanbod.

Wat doen wij zelf?

Wij willen onze ambitie realiseren door gecoördineerde en samenhangende acties in onze regio's in gang te zetten die gebaseerd zijn op een krachtige ambitie voor kinderen van 0-18 jaar.

Welke (regionale) partijen zijn betrokken?

Schoolbesturen en organisaties voor kinderopvang in onze regio's.

Gezamenlijke actiepunten (input voor samenwerkingsagenda met het Rijk)

Worden nader uitgewerkt.

Oost Groningen: Onderwijs stimuleren in Durven delen

Waar zetten wij concreet op in en wat willen wij bereiken?

Oost Groningen: Onderwijs stimuleren in Durven delen

Werkgroep onder de OOGO's onderwijs-jeugd, die een overzicht maakt van alle al eerder gemaakte afspraken/uitwerkingsopgaven en alle door de onderwijsinspectie geconstateerde veelvoorkomende kwaliteitsproblemen. Deze werkgroep zoekt vervolgens naar scholen, gemeenten, regio's waar hiervoor een oplossing is uitgewerkt en vraagt deze dit te delen. De werkgroep zorgt tenslotte dat bestaande podia (overleggen in gemeenten, regio's) dit agenderen.

Wat zijn knelpunten?

Onvoldoende samenwerking.

Wat doen wij zelf?

Wij willen onze ambitie realiseren door gecoördineerde en samenhangende acties in onze regio's in gang te zetten die gebaseerd zijn op een krachtige ambitie voor kinderen en jongeren van 0-27 jaar.

Welke (regionale) partijen zijn betrokken?

Schoolbesturen en organisaties voor peuterspeelzalen en kinderopvang in onze regio's.

Gezamenlijke actiepunten (input voor samenwerkingsagenda met het Rijk)

Worden nader uitgewerkt.

3.3 Overheidsparticipatie

Onze mensen zijn het kapitaal van het gebied. Groningen bruist van initiatieven, op het gebied van leefbaarheid, lokale energievoorziening en culturele manifestaties. Het zijn de lokale initiatieven die onze regio's laten bloeien. Dat moet doorgaan. En dat kan ook door deze initiatieven ruimte te geven voor vernieuwing en creativiteit en aandacht te hebben voor belemmerende regelgeving, verordeningen, vergunningen etc. Vooral van lokale overheden vraagt dit een nieuwe rol.

Inmiddels kennen we de nodige voorbeelden uit de Groningse praktijk, zoals Nieuwolda (het meest energiezuinige dorp van Nederland), Ulrum 2034 en 'Stad doet mee' (gericht op sociale cohesie).

Van burgerparticipatie naar overheidsparticipatie

Van gemeenten wordt een visie op overheidsparticipatie gevraagd, op basis van de participatieladder zoals die door de Raad voor het Openbaar Bestuur is geformuleerd. De onderste trede hierin wordt gevormd door 'loslaten', oplopend via faciliteren en stimuleren naar regisseren en reguleren. Voor alle duidelijkheid: voor de overheid bestaat er niet één ideale of beste rol.

Per situatie en per onderwerp zullen politiek en bestuur moeten bepalen én expliciteren welke rol zij voor de overheid zien weggelegd. Dit is in belangrijke mate afhankelijk van de hoeveelheid lokale energie die bij bewoners en ondernemers zelf aanwezig is om een bepaald thema of project op te pakken.

Omgaan met dwarsdenkers

Dit zijn voorbeelden waarbij de positieve energie van bewoners en ondernemers leidt tot inspirerende projecten, met een positieve insteek. Tegelijkertijd komt er ook energie vrij bij wrijving, wanneer bewoners het juist niet eens zijn met bepaalde beleidsvoornemens van de overheid. Zij vormen dan juist de tegenkracht, door anders te kijken en te formuleren. Ook die signalen moeten op een adequate manier worden opgepakt en een plek krijgen. Gemeenten zijn hier eveneens primair aan zet.

Het actiepunt voor de komende periode zet in op deze transitie:

Bewonersinitiatieven

Waar zetten wij concreet op in en wat willen wij bereiken?

Bewonersinitiatieven

Verbreden en intensiveren van de aandacht voor en omgang met bewonersinitiatieven door ondersteuning bij het opzetten van wijkinitiatieven (infopunten over diverse ondersteuningsmogelijkheden).

Wat zijn knelpunten?

Inzet op maatwerk in behoud van functies waar initiatieven tot bloei komen. Per dorp/wijk/regio zal dit verschillen.

(Krimpgerelateerde) bewonersinitiatieven komen nog onvoldoende van de grond. Het lukt initiatiefnemers niet hun projecten gerealiseerd te krijgen.

Gemeentelijke organisaties staan hiervoor aan de lat, waar nodig geven we extra ondersteuning en aandacht.

Wat doen wij zelf?

Minder contact met kwetsbare groepen door veranderde rol van de wooncorporaties.

Traject overheidsparticipatie 2015-2017 voor inwoners, raden en ambtelijke organisaties. Aandacht voor kwetsbare groepen; waar nodige gerichte ondersteuning blijven bieden. Kennisdeling voor de ambtelijke organisaties.

Wat doen wij zelf? (vervolg)

Actief ondersteunen in zoektocht naar een vernieuwende aanpak die aansluit bij de snel veranderende netwerksamenleving. Partijen en inwoners zijn niet meer alleen in oude vertrouwde samenstellingen actief zoals dorpsbelangenverenigingen, maar zoeken steeds vaker en sneller naar andere samenwerkingsverbanden op thema's, in coöperaties et cetera. Vernieuwen is niet 'morgen doen wat we gisteren deden'. Anders organiseren is dan nodig, met lef en durf. Het is een sociaal proces naar meer eigen regie voor inwoners en organisaties.

De provincie zal waar nodig samen met gemeenten en de *Ideeënmakelaars* en *Ideeënbank Groningen* een stimulerende rol vervullen (leren van elkaar).

Welke regionale partijen zijn betrokken?

Welzijnsinstellingen, CMO/STAMM, Ideeënmakelaars en Ideeënbank Groningen, Groninger Dorpen, gemeenten, wijk-, buurt- en dorpsbelangenverenigingen, Hanzehogeschool/RUG, stad Groningen, woningcorporaties.

Gezamenlijke actiepunten (input voor samenwerkingsagenda met het Rijk)

Ondersteuning met kennis in de zoektocht naar een vernieuwende aanpak die aansluit bij de snel veranderende netwerksamenleving.

VWS en BZK

3.4 Regionale economische vitaliteit

Een leefbare regio hangt in belangrijke mate samen met economische dynamiek en vitaliteit. Als mensen aan het werk zijn, bevordert dat hun gevoel van eigenwaarde en welzijn. Via drie sporen kan gewerkt worden aan het creëren van meer banen voor onze huidige en toekomstige beroepsbevolking:

- het ondersteunen van ondernemers in het ontwikkelen van business cases voor nieuwe producten en diensten. Lokaal en regionaal ondernemerschap moet worden aangemoedigd;
- het uitzetten van projecten die bevorderlijk zijn voor de werkgelegenheid. Hier ligt een belangrijke rol weggelegd voor gemeenten en provincie;
- het beter laten aansluiten van opleidingen en onderwijs op de vraag uit de arbeidsmarkt.

Op basis hiervan leggen we de komende tijd deze accenten:

Verbreding naar economische vitaliteit

Op economisch gebied is de laatste tijd al veel bereikt, maar de relatie met krimp en lokaal ondernemerschap is aan de dunne kant. Dat kan dus beter. In het economische domein ligt voor Groningen een van de belangrijkste uitdagingen, met name in het arbeidsmarktgebied waar mensen met een MBO 2/3 opleiding aan het werk willen komen of blijven. De participatiegraad moet omhoog, het ondernemerschap versterkt en ook de binding tussen ondernemers en hun gebied. We zetten daarbij vooral in op de vitale, kleinschalige economie in de buurten en dorpen: daar is veel winst te behalen. Vakmanschap dat werkt op kleine schaal en waarbij ruimte is voor laaggeschoolde arbeidskrachten. De samenhang tussen krimpbeleid en economie wordt zo versterkt.

Grensoverschrijdende arbeidsmarkt

Grensoverschrijdende samenwerking kan een meerwaarde opleveren voor het aanpakken van economische en maatschappelijke opgaven die aan weerszijden van de Nederlands-Duitse grens vergelijkbaar zijn. (Atlas van kansen voor Oost-Groningen en Kreis Leer.) Met name in de Oost-Groningse gemeenten wordt al enige tijd de participatie op de arbeidsmarkt gestimuleerd. Dit m.b.v. het project de grote arbeidsmarktcoepel, waaronder in drie kleine koepels (werkgroepen)

verschillende projecten nog nader moeten worden uitgewerkt. In een van de kleine koepels wordt onder andere actief ingezet op samenwerking met de oosterburen. Ondanks eerdere gedachten van vorig jaar dat een 'ontgrenzer' in oost niet nodig zou zijn, zien we hier nu wel meer mogelijkheden voor.

Stad en Ommeland koppelen

In de verhouding tussen de stad Groningen en het Ommeland is de balans niet goed. Het ommeland geeft aan dat de stad een erg grote aanzuigende werking heeft en daarvoor weinig teruggeeft. Ons zelfbewust platteland kan nog sterker worden door de mogelijkheden te benutten om zaken te verbinden. Denk aan woonmilieus die beter op elkaar kunnen worden afgestemd, maar ook de voorzieningenniveaus van onderwijs en detailhandel. In de sfeer van de economie is er synergie mogelijk rond energie, voedsel(productie) en werkgelegenheid. Inzet is versterking van de bewustwording van de wederzijdse afhankelijkheid en een nieuw evenwicht, waarin onderlinge versterking de basis vormt. Ook de stad is gebaat bij een florerend ommeland: er gaat heel veel boven en buiten Groningen!

Succesvolle voorbeelden uit de praktijk uit de afgelopen periode hadden onder meer betrekking op een intensieve kennismaking met allerlei bewonersinitiatieven tijdens de Let's Gro-festivals (2013 en 2014). Verder volgden in 2014 enkele tientallen ondernemers de Retail Academie, een praktijkgerichte scholing over de veranderingen in het detailhandel vak. In 2015 hebben een viertal gemeenten en de provincie Groningen, een 'foto' van de regionale detailhandelsstructuur opgesteld, die zich richt op de vier regionale centra in Oost-Groningen (Hoogezand, Veendam, Winschoten en Stadskanaal). Deze foto is de aanzet tot een regionale detailhandel visie die tot regionale afstemming op het gebied van detailhandel ontwikkelingen moet leiden.

De actiepunten voor de komende periode hebben betrekking op de ontwikkeling van verschillende projecten. Een aantal wordt ontwikkeld met inwoners en stakeholders en versterken de stad-landverbinding op het vlak van voedsel, onderwijs en toerisme en recreatie. Het laatst genoemde project draagt actief bij aan een doorontwikkeling van de Groningse Retail Academie; het onderwerp is de verkleining van dorpscentra. Met name ondernemers worden hier actiever bij betrokken en ondersteund.

Deze projecten hebben veel raakvlakken met andere thema's in deze agenda, zoals voorzieningen. Ze vormen de integratie van het economisch en leefbaarheidsbeleid en leggen de verbinding tussen werelden die (te) lang gescheiden waren. Ze staan voor de zoektocht naar een nieuw evenwicht.

AOC Terra-college

Waar zetten wij concreet op in en wat willen wij bereiken?

AOC Terra-college.

De stad-landverbinding direct zichtbaar maken en slimme verbindingen maken in onderwijs en innovatie.

De agrarische c.q. biobased sector in Oost-Groningen heeft een van de beste bodems ter wereld ter beschikking, maar staat voor nieuwe uitdagingen. Met een combinatie van traditie en innovatie heeft deze sector zich echter opnieuw uitgevonden. Een voorbeeld hiervan is de industriële ecologie rondom AVEBE, waarbij productieketens steeds efficiënter worden ingericht en de boeren concurrerend blijven. De regio zet in op het versterken van de agrarische ketens, zodat voedingsmiddelen, materieel en kennis als exportproduct een belangrijke bijdrage aan de werkgelegenheid kunnen leveren.

Wat zijn knelpunten?

Het ondernemerschap in deze keten staat voor grote uitdagingen, waar we juist kansen voor de regio van willen maken. Vergrijzing, kennisachterstand en bereikbaarheid van de ondernemers zijn knelpunten die integrale aandacht verdienen. Een versterking van de samenwerking met een betere afstemming van het onderwijs op de arbeidsmarkt en een betere ontsluiting op de digitale snelweg zijn nodig.

Wat doen wij zelf?

Als gevolg van het nieuwe Europese landbouwbeleid staan de landbouwers voor grote veranderingen. Om tijdig op die veranderingen in te kunnen spelen hebben de Agenda voor de Veenkoloniën, LTO Noord, AVEBE en de Agrarische Natuurvereniging Oost-Groningen hun verantwoordelijkheid genomen en gezamenlijk het Innovatieprogramma Landbouw Veenkoloniën 2012-2020 voor de Drents Groningse Veenkoloniën opgesteld. Een uitrol van deze ontwikkeling zorgt voor een positieve bijdrage aan de economische ontwikkeling.

Beter gebruik maken en vermarkten van verborgen reserve (pag. 28 evaluatie convenant Groningen op Koers).

Welke regionale partijen zijn betrokken?

Agrarische sector: AOC Terra college, LTO, AVEBE innovatieve tak in Ter Apelkanaal, ondernemers (maakindustrie), overheden.

Gezamenlijke actiepunten (input voor samenwerkingsagenda met het Rijk)

Samen zorgen voor beter evenwicht stad en ommeland, bestuurders om tafel, oproep tot slimmer samenwerken.

EZ, SCW, OCenW

Regionale voedselketen

Waar zetten wij concreet op in en wat willen wij bereiken?

De regionale voedselketen.

De stad-plattelandverbinding direct zichtbaar maken (in verschillende maatwerkprojecten in de 3 krimpregio's) en versterken door het realiseren van een duurzame regionale voedselketen.

Wat zijn knelpunten?

In deze projectketen zijn de producten aanwezig, evenals de kennis, handen en afzetgebied. De logistieke kosten zijn te hoog omdat een lokaal verwerkingsbedrijf ontbreekt en het economisch verdienmodel is te klein; kleine ondernemers (kleinschalige teelt) kunnen niet aan alle (kwaliteits)eisen voldoen. Wat helpt is een sterk samenwerkingsverband.

Wat doen wij zelf?

Provincie en gemeenten zorgen voor erkenning, support, faciliteren van inspiratie en delen van kennis en netwerken.

Welke regionale partijen zijn betrokken?

Groentebuurtuin stad Groningen, Kloostertuin Sint-Jan Kloosterburen, dorpschooltuin Vriescheloo, UMCG, GGD, lokale overheden

Een van de initiatieven: Maaltijdservice Oosterlengte verzorgt een maaltijdservice in de meest gemeenten van Groningen en ook voor een belangrijk deel in Drenthe. Inzet is de voedselproductie die daarvoor nodig zoveel mogelijk uit het gebied te halen om daarmee de lokale werkgelegenheid te stimuleren.

Er is behoefte aan een (nationale) aanjager/ondersteuner en ondersteuning bij het ontwikkelen van een regionale voedselketenstrategie en creëren van regelluwe ruimte.

Gezamenlijke actiepunten (input voor samenwerkingsagenda met het Rijk)

EZ, SCW, OCenW

Stad-ommandverbinding bij toeristen intensiveren.

Waar zetten wij concreet op in en wat willen wij bereiken?

De stad-ommandverbinding bij toeristen intensiveren.

Versterking toeristische en recreatieve aantrekkingskracht (profiel) van Groningen. verbindingen leggen in het cultureel erfgoed van karakteristiek Groningen (mogelijk ook positioneren als Unesco Werelderfgoed). Toename werkgelegenheid en ondernemerschap in recreatie en toerisme in de krimpgebieden.

Wat zijn knelpunten?

Recreatie en toerisme: van sluitpost naar corebusiness.
Is leegstand deels op te vangen met bijvoorbeeld weekendrecreatie.
Versnipperd werkveld en communicatie/marketing: behoefte aan samenwerkingsarrangementen.

Wat doen wij zelf?

Faciliteren van samenwerking tussen ondernemers 'Groningers hebben meer Wongs nodig'.
Ondersteuning bij ontwikkeling arrangementen en verbinding stad & ommand met fiets, trein, boot.
Zorgen voor betere koppeling met economische visie Eemsdelta en met de in ontwikkeling zijnde toerisme-visie. In deze toerisme-visie wordt een sterkere koppeling gemaakt met natuur, landschap en erfgoed.

Welke regionale partijen zijn betrokken?

Beleidsfunctionarissen economische ontwikkelingen gemeenten en provincie, ondernemers, MKB-Noord/VNO NCW-Noord, Marketing Groningen.

Gezamenlijke actiepunten (input voor samenwerkingsagenda met het Rijk)

Kennisdeling.
EZ

Ondersteuning ondernemers

Waar zetten wij concreet op in en wat willen wij bereiken?

Ondersteuning van ondernemers

Ondersteuning van ondernemers in bewustwordingsproces van de meerwaarde van kleinere compacte centra. Doorontwikkeling van de Groningse Retail Academie.

Wat zijn knelpunten?

MKB heeft behoefte aan ondersteuning in versterking van kennis, kennisdeling en vaardigheden van kleine ondernemers.
Overheden willen de verkleining van centrumgebieden regisseren. De rol van ondernemers hierin is zeer wisselend.
Behoeft aan verbinding tussen ondernemers en overheid.

Behoeft aan meer samenwerking en kennisdeling in beleidsfuncties economische ontwikkelingen.
Financiële middelen nodig voor concentratie van centra.

Wat doen wij zelf?

Leerkring compactere centra instellen.

Welke regionale partijen zijn betrokken?

Lokale overheden, retailbedrijven, bouwbedrijven (aardbevingsgebied), Koplopers Oost-Groningen.

Gezamenlijke actiepunten (input voor samenwerkingsagenda met het Rijk)

Kennisdeling Detailhandel & Krimp via kennisplatform centrumontwikkeling in krimp- en anticipeergebieden (KIK)
Ondersteuning bij ontwerpen strategisch plan ondernemerschap.

EZ, SCW, OCenW

3.5 Naar een nieuw zorglandschap

Het afgelopen jaar is er in de gemeenten hard gewerkt om de drie decentralisaties tijdig en zorgvuldig te laten landen. De uitdaging voor de komende tijd ligt erin om gebiedsgericht en regionaal afgestemd de goede prestaties op zorggebied te leveren.

Dit is zeker ook deels een probleem van opdrachtgeverschap. De marktwerking en budgettaire krapte maken dat er vooral naar kwantitatieve output gekeken wordt, en niet naar de kwaliteit van de zorg voor de cliënt (twintig kousen aangetrokken levert minder voldoening op bij de cliënt dan twee goede gesprekken).

De gewenste experimenteerruimte in krimpgebieden moet worden uitgebreid om geldstromen te kunnen bundelen (de verevening van zoet en zuur) en samenwerking tussen partijen makkelijker te maken. Door verder ook de wet- en regelgeving te vereenvoudigen c.q. buiten werking te stellen (regelluwe of zelfs regelvrije ruimte) wordt vernieuwend opdrachtgeverschap gestimuleerd en worden de maatschappelijke prestaties verbeterd. De Autoriteit Consument en Markt kan gevraagd worden van Groningen een proefgebied te maken. Wellicht biedt ook de Crisis- en Herstelwet hier mogelijkheden.

Er is behoefte aan een nieuw regionaal 'zorglandschap', dat op lange termijn zekerheid biedt aan burgers en aanbieders. In de krimpgebieden zijn de gevolgen van de transitie sneller en steviger voelbaar, onder meer door de oplopende leegstand van woon-zorgcomplexen en het minder vrijblijvend worden van vrijwilligerswerk.

De aardbevingen voegen hier een extra dimensie aan toe, bijvoorbeeld waar het gaat om het kunnen vasthouden dan wel aantrekken van voldoende huisartsen. De combinatie van krimp en bevingen is voor hen weinig aantrekkelijk, terwijl zij juist in de anderhalve lijns gezondheidszorg een cruciale rol kunnen vervullen.

Niet alles kunnen wij regionaal oplossen, maar waar mogelijk gaan wij nu wel actief aan de slag met kansen voor nieuwe arrangementen en samenwerkingsvormen, ook in combinatie met de economische impuls die hiervoor is geschetst. Dit zijn duurzame oplossingen die in het belang zijn van onze inwoners. Dit moet bijdragen aan het behoud van een goed voorzieningsniveau. Wellicht dat een structuurvisie kan bijdragen om aan te geven in welke kernen zorgvoorzieningen geconcentreerd worden c.q. blijven. Hierbij gaat het nadrukkelijk ook om harde infrastructuren, ondermeer t.b.v. behoud van voldoende ziekenhuiszorg in de regio. Een dergelijk perspectief verschaft ook bewoners de helderheid die zij verlangen.

Kwalitatief goede zorg dichtbij: Daar gaat het om! Wij streven ernaar dat iedereen een gezond leven, een gezonde leefomgeving en goede zorg krijgt. De zorg moet voor iedereen van jong tot oud bereikbaar zijn. Dit alles vraagt om een nieuwe rolverdeling tussen zorgaanbieders, gemeenten en bewoners – mede mogelijk gemaakt door het Rijk.

Succesvolle aanpakken uit de praktijk zijn:

- De zorgcoöperatie Loppersum werkt met alle zorgaanbieders in het dorp samen om de zorg van, voor en door mensen te verbeteren;
- Het 3D-loket in een gezondheidscentrum in Appingedam;
- 'Wedden dat 't lukt', pilot verbinding van formele en informele zorg in Wedde;
- 'Veur mekoar, mit mekoar', een initiatief in Westerlee waaraan iedere burger een bijdrage kan leveren.

Het actiepunten voor de komende periode heeft vooral betrekking op het creëren van meer regelvrije ruimte, waarbinnen lokaal en individueel maatwerk mogelijk wordt:

Verbeteren samenwerking tussen verschillende partijen

Waar zetten wij concreet op in en wat willen wij bereiken?

Verbeteren samenwerking tussen verschillende partijen aan de hand van diverse pilots.

Wat zijn knelpunten?

Complexe wet- en regelgeving, marktwerking, toename bureaucratie en controle, versnippering van zorg, relatief lage sociale economische status van onze inwoners.

Wat doen wij zelf?

Ondersteuning actieve pilots en kennisdeling van onder andere:

- Zorgcoöperatie Loppersum;
- Zorgcoöperatie Dorpsorg in Ulrum;
- Zorgcoöperatie Kloosterburen;
- Zorgcoöperatieflat Hoogwatum in Delfzijl;
- Zorginitiatief in relatie tot Nieuwolda, het meest energiezuinige dorp van Nederland;
- Zorginitiatief Westerlee 'Veur mekoar, mit mekoar';
- Zorgproject Wedde 'Wedde dat 't lukt'.

Platform bieden en actief kennisdelen, bijvoorbeeld de levensloopbestendige proefwoning Akkerstraat te Ulrum en proefwoning in Nieuwolda.

Organiseren werkplaatsen, zorg voor burgerparticipatie, ondersteuning proces om te komen tot Integrale Zorgcentra.

Zorgmonitor (Sociaal Planbureau Groningen)

Welke regionale partijen zijn betrokken?

Zorgcoöperaties, overheden, woningcorporaties, zorgbelangenorganisaties, zorgverzekeraars, zorgkantoren en zorgaanbieders.

Gezamenlijke actiepunten (input voor samenwerkingsagenda met het Rijk)

Landelijke pilot experimenteer- en regelvrije ruimte voor het bundelen van geldstromen (WMO, ZWW, Jeugdzorg et cetera) en het opstellen van business cases voor innovatieve voorzieningen.

VWS, BZK

Leren van Groningen

4.1 Naar een nieuw evenwicht

Groningen is proeftuin voor heel Nederland. Het instrumentarium dat hier wordt ontwikkeld, kan elders worden toegepast. In gebieden die nu en straks met krimp te maken hebben (en krijgen), maar zelfs nog breder dan dat: overal waar mensen en organisaties met transformatieopgaven worden geconfronteerd. Nederland gaat de komende tijd veranderen en gaat op zoek naar een nieuw evenwicht op tal van terreinen, zoveel is duidelijk. De vondsten die in Groningen worden gedaan tonen dat Groningen, zowel het krimpende Ommeland als de stad, het voortouw neemt om deze transformatieopgaven te realiseren. Groningen zoekt actief naar partners op nationaal niveau.

4.2 Anders kijken naar krimp

Krimp als demografisch gegeven is een vrij absoluut begrip. De bevolking neemt af, in omvang en later zelfs in aantallen huishoudens. Ook verandert zij van samenstelling, met minder jongeren en meer ouderen. Hoe dat vraagstuk echter beleidsmatig wordt opgepakt, is nadrukkelijk een ander verhaal. Tot nu toe is krimp in Nederland als geïsoleerd vraagstuk behandeld, zijnde het domein van de krimpregio's. Dat heeft zeker nut gehad: binnen de regio's is hard gewerkt de afgelopen tijd.

Het gevaar is echter ook dat de aandacht voor krimp gaat verslappen, nu andere – meer landelijke – thema's ook om een plaats in de schijnwerper vechten. Die ontwikkeling kan worden tegengegaan door krimp anders te benaderen, want in krimpregio's is sprake van een intensievere vorm van maatschappelijke vraagstukken die in heel Nederland (gaan) spelen.

Heel Nederland verandert: het economisch groei-model gaat op de schop, oude verdienmodellen werken niet meer, de bekostiging van de verzorgingsstaat komt enorm onder druk. In krimpgebieden komt dit vaak als eerste aan de oppervlakte

en worden oplossingen dus ook vaak als eerste gezocht en gevonden.

De krimpregio's kunnen, met de ervaringen die zij al noodgedwongen hiermee opdoen, hier in te hulp schieten. Als een soort leergewesten kunnen zij de proeftuin vormen voor de nationale transformatie-opgave.

4.3 Leren, verdienen en ondersteunen

De aandacht voor krimp moet opschalen: van een regionaal probleem naar een nationaal perspectief op vraagstukken die ons allemaal raken. Daarin staan drie begrippen centraal:

- **leren:** welke vraagstukken kunnen vanuit de krimp een perspectief bieden, wat leren de krimpgebieden zelf over de aanpak van vraagstukken, hoe kunnen zij met andere gebieden werken aan vaardigheden, inzicht en oplossingen en wanneer is een vraagstuk onomkeerbaar?

- **verdienen:** de oriëntatie op kansen (en het verzilveren daarvan) verandert. Het gaat erom initiatieven die zich 'van onderop' ontwikkelen in krimpgebieden zo goed mogelijk te faciliteren, ook in financieel opzicht. Een voorbeeld is de lokale energieproductie: deze betaalt zichzelf en maakt (bij een energie-overschot) zelfs investeringen mogelijk (zoals onderhoud).

- **ondersteunen:** inmiddels bestaat er consensus over welke maatschappelijke kosten van krimp nog door de regio zelf kunnen worden opgebracht en op welk moment er hulp van buiten noodzakelijk is. Het aansluiten op de letterlijke en figuurlijke 'energie' in het gebied is zeker een goede zaak (dit gebeurt ook al volop), maar het is niet voldoende om de krimpregio's er bovenop te helpen. Naast de overheden hebben ook andere partijen hier een rol en verantwoordelijkheid in, zoals we kunnen zien in de Grote Coalitie die vorm krijgt rond de aanpak van de particuliere woningvoorraad.

Deze drie begrippen krijgen op drie niveaus vorm in de samenwerking tussen partijen: binnen de regio's, tussen de regio's en nationaal.

4.4 Ontwikkeling van nieuwe instrumenten

Binnen de krimpregio Groningen is de afgelopen vijf jaar al veel ervaring opgedaan met het ontwikkelen van nieuwe instrumenten c.q. het krimp-'proof' maken van bestaand instrumentarium. Om heel Nederland hiervan te laten profiteren, worden specifieke tools bedacht en verder uit-ontwikkeld die de bovenstaande kernbegrippen vorm en inhoud geven. We noemen een aantal voorbeelden:

Krimplabs

Regelmatig komen situaties voorbij waarop even extra aandacht nodig is en waarop een eenmalige en intensieve impuls kan werken. Hier kunnen de partijen lokaal sparren met collega's die vanuit vergelijkbare situaties tot een zinvol handelingsperspectief gekomen zijn.

Twee succesvolle voorbeelden uit de praktijk zijn het Pionier project WLP Eemsdelta en het Gronings Gereedschap (aanpak particuliere woningvoorraad). Ook lokale voorbeelden kunnen een krimplab zijn, zoals de uitvoering van het plan voor Ulrum 2034 waar door de betrokkenheid van veel partijen een goed zicht ontstaat op wat daar wel en niet werkt.

Transformatie-academie

Een succesvolle aanpak uit de praktijk is de opzet van de krimpcafés van Kenniscentrum Krimp Noord-Nederland. De Transformatie-academie kan dé plek worden waar kennisontwikkeling en het werken aan handelingsperspectieven gelijk op gaan, door veel aandacht te besteden aan de duiding van de ervaringen en aan een effectieve manier van kennisoverdracht. De provincie wil dit verder uitbouwen tot een academie.

Facilitaire bedrijven

Het belangrijkste onderhoud aan gebouwen kan regionaal in een coöperatief model (of andere vorm van gedeeld eigendom) worden georganiseerd. Afhankelijk van de vraagstukken kan deze zich primair op vastgoed of op vastgoed en voorzieningen richten. De ondersteuning op slim, snel en goedkoop onderhoud of zelfs slopen kan worden aangevuld met andere ondersteunende taken, bijvoorbeeld het organiseren van kleinschalig openbaar vervoer in aanvulling op de basic publieke voorziening.

Transformatie & Innovatiefonds

Een transformatiefonds in eerste instantie gedacht voor de particuliere woningvoorraad (zie Gronings Gereedschap 2015). Het is het overwegen waard hier ook een initiatievenfonds van te maken, met name gericht op het verder helpen van initiatieven die na een goede start willen consolideren of opschalen.

Het innovatiefonds helpt bij het ontdekken van het verdienpotentieel van initiatieven. Niet alleen door een laagdrempelige toegang tot financiering mogelijk te maken, ook door advies te geven op verdienmodellen en businesscases en als lerende organisatie te werken.

4.5 Tot besluit: wat vragen we van onszelf, onze partners en het Rijk?

We hebben het eerder gezegd: krimpbeleid kan regionaal ontwikkeld worden, maar niet louter door de regio zelf worden gedragen. We hebben de hulp van en samenwerking met onze partners en het Rijk nodig. Tegenover deze hulpvraag plaatsen we echter een aanbod: het beschikbaar stellen van de kennis en kunde die in onze krimpregio's wordt opgedaan. Daar gaat het over in deze laatste paragraaf van de agenda.

Wat vragen we van onszelf?

De drie Groningse krimpregio's, de stad Groningen en de provincie zien voor zichzelf deze taken weggelegd:

- het aanjagen van de zoektocht naar nieuwe oplossingen voor ongekende vraagstukken;
- het agenderen van de opgave en daarin samenwerken met andere krimpprovincies;
- het ondersteunen van processen in de gebieden waar dat nodig is: proces starten, kennis en ervaring inbrengen, structuur aanbrengen waar gewenst;
- het overdragen van heldere doelen en verwachtingen aan die gebieden;
- de leefbaarheidsopgave verwerken in ons eigen omgevingsbeleid en deze tevens verbinden met het economisch beleid;
- het zelf actief investeren in alle niveaus van leefbaarheid: van eenmalige activiteiten tot en met de duurzame herstructurering van de woningvoorraad;
- het verder versterken van kennisontwikkeling en kennisuitwisseling;
- dit alles nationaal onder de aandacht brengen.

Wat bieden we onze partners en vragen we van hen?

Aan onze partners **bieden we aan**: samen vraagstukken agenderen, vraagstukken onderzoeken en om tot nieuwe oplossingen te komen, partner zijn in samenwerkingen en waar gewenst opgaven breder oppakken dan alleen lokaal of regionaal.

Van onze partners **vragen we** om aan te geven op welke plekken meer kennis, kunde, middelen en ervaring gewenst zijn en welke voorbeelden zij hebben gerealiseerd. We vragen hen ook om over grenzen van het eigen domein te kijken. En van daaruit samen te werken met die partijen die het vraagstuk ook voelen, ondergaan en naar oplossingen zoeken. We zijn op veel fronten ver in het proces. Het is duidelijk wat de problemen zijn en oplossingsrichtingen zijn bekend. Middelen om tot uitvoering te komen vragen onder andere om minder regels en de nodige budgetten. Tot slot vragen we om partner te zijn in de kennisontwikkeling en -uitwisseling (leerkringen, KKNN, onderzoek) die ons allen slimmer en sterker maken en Groningen uiteindelijk beter, meer leefbaar en mooier.

Wat bieden we het Rijk en vragen we van haar?

Aan het Rijk **bieden we aan** om de kennis en ervaringen (ook fouten) en ideeën en uitvoering voor vraagstukken in de krimpgebieden in te zetten voor de opgave waar binnen afzienbare tijd grote delen van Nederland voor staan. We doelen hierbij op de oplossingen die we in onze krimpgebieden vonden voor transformaties in de domeinen welzijn en zorg, onderwijs, detailhandel/mkb en wonen. Het Rijk kan die oplossingen inzetten voor vraagstukken elders in het land.

Wij bieden het Rijk aan om de kennisontwikkeling en -uitwisseling met onze partners in de wetenschap en het maatschappelijk veld op het vlak van krimp verder te versterken. We bieden ook aan om onorthodoxe werkwijzen voor onalledaagse problemen te vinden. De allereerste oplossingen voor sommige problemen willen wij graag met het Rijk in de provincie Groningen ontdekken. Dat doen wij bij voorkeur in nauwe samenwerking met de andere krimpregio's.

Wij vragen daarvoor van het Rijk om commitment en gedeelde analyses van de opgaven in krimpgebieden. Wij vragen vervolgens om experimenteerruimte en het tijdelijk kunnen versoepelen of uitzetten van regelgeving om die opgaven op onorthodoxe wijze te lijf te gaan. Daarbij vragen wij van het Rijk om over heilige huisjes heen te stappen, de schotten tussen departementen te slechten en – bij het uitwerken van die nieuwe werkwijzen – procesondersteuning in kennis en middelen. Gezien de enorme opgave in de krimpgebieden op het vlak van de particuliere woningvoorraad vragen we voor deze opgave en de analyse ervan commitment en een ondersteunende rol bij het vullen van het Transitiefonds.

GERAADPLEEGDE LITERatuur:

Grenzen aan de Krimp, Team Midterm Review Bevolkingsdaling, (oktober 2014)

<https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2014/10/10/grenzen-aan-de-krimp>

Evaluatie Convenant 'Groningen op Koers', Public Result, (januari 2015)

Het krimpbeleid van de provincie Groningen, Noordelijke Rekenkamer, (september 2015)

http://www.noordelijkerekenkamer.nl/images/Documenten/2015-Lessen-krimpbeleid/NR_20150914_Krimpbeleid_Gr.pdf

Ruim baan voor Oost-Groningen, Commissie van Zijl.

Akkoord van Westerlee, (februari 2015)

Agenda Veenkoloniën "Perspectieven door kracht", advies commissie Landbouw Veenkoloniën.

Leaderprogramma Oost-Groningen 2014-2020.

COLOFON

UITGAVE:

Provincie Groningen, afdeling Ruimte en Samenleving

ONTWERP, DRUK EN AFWERKING:

Grafisch centrum, Provincie Groningen

FOTOGRAFIE:

Alex Wiersma, Provincie Groningen; Harry Cock e.a.

OPLAGE:

200

december 2015